

ституты: от заимствования к выращиванию // Вопросы экономики. – 2005. – №5. – С. 5-27.

4. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. – 2003. – №1. – С.24-41.

5. Becker G. Human Capital. N.Y., L., 1975.

6. Shultz T. Investment in Human Capital. N.Y., L., 1971.

7. Стефанишин О.В. Людський потенціал економіки України: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006.

8. Курганский С.А. Человеческий капитал: сущность, структура, оценка. – Иркутск: Издательство БГЭУП, 2003.

9. Судова Т.Л. Государственная политика инвестиций в человеческий капитал: институциональные аспекты // Научные труды Дон-

НТУ. Серия экономическая. Вып. 103-2.

10. Корицкий А.В. Введение в теорию человеческого капитала. – Новосибирск: СИБУПК, 2000.

11. Антошкіна Л. І. Економіка вищої освіти: тенденції та перспективи реформування. – К.: Видавничий дім „Корпорація”, 2005.

12. Вольчик В.В. Эволюционная парадигма и институциональная трансформация экономики. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2004.

13. Маркарян К.В. Измерение человеческого и социального капитала / Теория и практика институционального преобразования в России. Сборник научных трудов под ред. Б.А. Ерзякина. Вып.4. – М.: ЦЭМИ РАН, 2005.

Статья поступила в редакцию 10.01.2007

Д.Б. СОКОЛОВСЬКИЙ, к.е.н.,

Інститут економіки промисловості НАН України

ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

Збільшення останнім часом популярності інституціональної економічної теорії спричинило суттєве зростання досліджень у цій галузі, відтак утворилося досить велике розмаїття понятійного апарату, передовсім основних понять норми й інституції. Як приклад, нижче використані визначення норми, наведені у словнику Тартусько-Московської семіотичної школи [1], соціологічній енциклопедії Арно [2], у навчальних матеріалах ГУ-ВШЕ [3], підручнику А. Олейника [4], препринті Г. Клейнера [5]; структури норми – згідно зі статтею Графворда й Острома [6]. Серед численних визначень інституцій було відібрано формування, у різний час запропоновані Т. Вебленом [7], Д. Нортом [8], А. Шаститко [9], Б. Шавансом [10], В. Полтеровичем [11] і Г. Клейнером [5], оскільки вони здаються досить характерними для відзеркалення загальної картини. Аналіз свідчить, що при визначенні норми ключові розбіжності викликають питання, чи слід відносити до норми можливість відхилення від неї, а також – санкції за відхилення. Поняття інституції більшість дослідників визначають через поняття норми, але немає одностайності щодо питання, в якому взаємозв'язку перебувають ці дві категорії: чи інституції є якимись спеціальними нормами (напр., «правилами гри» – Норт, Шаванс), чи включають вони окрім норм ще якісь додаткові механізми (примусу, контролю – Норт, Шаститко), чи взагалі ці поняття є си-

нонімами (Полтерович). Тут можна послатися на Г. Клейнера, який окреслює три головних варіанти визначень інституції: індивідуалізовані (наприклад, «стійка норма»), системні («комплекс ролевих відносин», «комплекс традицій і рутин»), дуєтні («норма плюс механізми, що контролюють і підтримують її дотримання») [5, с. 7].

У пропонованій статті зроблено спробу уточнити формулювання понять норми й інституції, а також їх співвідношення, використовуючи для вирішення цього завдання методи формальної логіки, мову теорії множин і булевої алгебри. Слід зауважити, що метою пропонованого дослідження не є пропозиція «єдино правильних» формулювань. Очевидно, може (і мусять) існувати варіативність поглядів на це, як зрештою, і на інші питання. Завдання полягає лише у прагненні, по-перше, уніфікувати й уточнити вже відомі визначення шляхом їх формального опису, що сприятиме відокремленню принципових нюансів від непринципових; а також спробувати виявити причини виникнення та усталення тих чи інших визначень і проаналізувати, наскільки вони є суттєвими.

Норма. Наразі окреслення категорії «норма» є досить складним і неоднозначним. Згідно визначення Словника Тартусько-Московської семіотичної школи [1], нормою

© Д.Б. Соколовський, 2007

поведінки [в певному колективі (спільноті)] називається поведінка людини, що не випадає із загальноприйнятої системи поведінки в даному колективі (спільноті), а також не спричиняє емоційної реакції (негативної чи позитивної) в інших членів колективу (спільноти).

Інші поширені словникові визначення понять, пов'язаних із категорією «норма», за тематикою можна розділити на декілька груп.

Норма як стандарт: офіційно встановлений зразок поведінки та діяльності в певній сфері; «припис певної поведінки, обов'язковий для виконання, функцією якої є підтримання порядку» в системі взаємодії [2, с. 400-403]; базовий регулятор взаємодії людей. Нормою визначається, як саме мусить поводитись індивід у різних ситуаціях, при цьому дотримання норми може мати або добровільний, або примусовий характер, підтриманий загрозою застосування санкцій (соціальних, економічних, юридичних) [4, с. 43]; правило, припис чи зразок, адресовані конкретній чи невизначеній множині агентів, що визначають характеристики сприйняття, інтерпретації чи використання соціально-економічної інформації для прийняття рішень, поведінки та формування стосунків у спільноті [5, с. 6]; норма права – «загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлюється та охороняється державою та регулює суспільні відносини шляхом надання їх учасникам взаємних прав і обов'язків» [3].

Норма як поведінка: дисципліна, порядок (discipline) {сусп.} – певна модель поведінки людини, що відповідає наявним у суспільстві нормам права та моралі або вимогам якоїсь організації, а також сама сукупність правил і норм поведінки; іноді – покарання; колективна поведінка (collective behaviour) {соціол.} – дії груп людей або дії людей у групі, в натовпі, для яких можуть бути характерні відхилення від норм поведінки, деіндивідуалізація, непередбачуваність, стихійність тощо).

Система норм: моральний кодекс, кодекс норм поведінки, кодекс честі (code of ethics) {управл.} – формальний виклад принципів моральної поведінки в певній організації чи групі; етикет (etiquette, грец. «протокол») {управл., політ.} – правила поведінки у спільноті, на офіційних заходах, у взаємовідносинах з офіційними особами й інших подібних ситуаціях; організаційна культура (organizational culture) {соціол., управл.} – система цінностей, норм і правил поведінки, що регулюють взаємодію людей у даній організації.

Узагальнення поданих вище визначень

дозволяє зробити висновок, що норма – це зразок (модель, припис, правила) поведінки; подекуди йдеться про систему, сукупність таких зразків, приписів, правил. Метою норми є регулювання відносин людей, підтримання певного порядку. Водночас механізм регулювання норм вписано не досить чітко: іноді його зводять до санкцій, при цьому зазначаючи, що вони не є обов'язковою складовою норми (чи механізму її виконання), проте найчастіше про механізм як такий не згадується взагалі.

Аби сформулювати структуру норми, скористаємося найбільш докладним і точним визначенням цього поняття, взятим із галузі юриспруденції (щоправда, воно стосується виключно формальної норми) – визначенням норми права. Вважається, що норма права містить [3]:

1) гіпотезу, що окреслює коло обставин та осіб, на які поширюється дія норми (за рівнем конкретизації гіпотеза може бути абсолютною або відносно визначеною);

2) диспозицію, що встановлює правило поведінки (виділяють диспозиції, які надають право, зобов'язують і забороняють певні дії);

3) санкції, які передбачають заходи примусу для порушників правил поведінки (залежно від ступеню визначеності, санкції можуть бути абсолютно чи відносно визначеними, а також альтернативними).

Схоже, саме визначення норми права послужило загальному окресленню структури норми [6, с. 584], де вирізняють такі складові частини норми:

• атрибуту, що визначають групу людей, на яку поширюється норма;

• характер дії у нормі (може, мусить чи не мусить);

• мета;

• умови, за яких діє норма;

• санкції (можуть бути формальними: юридичними, зафіксованими в нормах права, чи неформальними: соціальними, заснованими на остракізмі).

У цьому визначенні можна зауважити певні незадовільні місця:

• атрибутами однозначно позиціонуються індивіди, тоді як норми можуть стосуватися, наприклад, юридичних осіб;

• умови дії норми дано надто загально. Насправді, умови – це предикати, що містять у ролі своїх змінних як атрибути – суб'єктів норм, так і певні об'єкти;

• питання включення санкцій до складу норми є контраверсійним; те саме стосується мети – як можна було бачити вище по тексту, у більшості визначень норми мета окремо не зга-

дується, що здається досить логічним.

Нижче пропонується формальне визначення категорії «норма», за допомогою якого робиться спроба позбутися перелічених недоліків, а також уникнути нечіткості й описовості формулювань.

Введемо область X , на яку поширюється дія норми – область визначення норми. Кожний елемент $x \in X$ структурно являє собою набір пар компонент – якостей: $x = \{(u;v)\}$, де u – найменування якості, v – її значення.

Виділятимемо 2 сегменти опису (тверджень) норми: статичний (декларативний) –

$$\bar{R}(X): R(X) \cup \bar{R}(X) = 0; \quad R(X) \cap \bar{R}(X) = 1$$

(0 – означає пуста множину; 1 – вичерпну множину). Якщо $R(X)$ описує набір дозволених, нормальних станів значень якостей елементів X , то $\bar{R}(X)$ – набір недозволених, аномальних станів.

Динамічне окреслення норми. У загальному випадку X знаходиться в динаміці, може змінювати кількість і значення окремих компонент своїх елементів, кількість цих елементів. Здійснення цих змін відбувається за допомоги набору інструментів – операторів $F: \forall f : f \in F : f(X \rightarrow X)$. У загальному випадку для кожного оператора f можливі чотири альтернативних якісних варіанти перетворення X :

• для деяких значень X , для яких справедливо $R(X)$, перетворення f зберігає умову $R: R(X) \Rightarrow R(f(X))$ – відноситься до групи операторів $f(X)_{11}$;

окреслення можливих, дозволених станів, дозволених наборів значень елементів X і динамічний (імперативний) – опис зміни X , опис інструментарію норми.

Статичне окреслення норми. Для норми характерно постулювання певного стану речей, умов існування елементів X , які задано за допомогою предиката R над X (область значень $R(X)$ дорівнює $\{false; true\}$ (або $\{0; 1\}$)).

Доповненням предиката $R(X)$ буде предикат $\bar{R}(X)$:

• для інших – порушує: $R(X) \Rightarrow \neg R(f(X))$ – група операторів $f(X)_{10}$;

• для деяких значень X , для яких $R(X)$ не виконується, f відновлює $R: \neg R(X) \Rightarrow R(f(X))$ – група $f(X)_{01}$;

• нарешті, якщо умова $R(X)$ не виконується ні до, ані після перетворення f – група $f(X)_{00}$ (табл. 1).

Останній випадок не має жодного стосунку до норми – його введено для повноти окреслення ситуації, очевидно, що

$$f(X)_{00} \cup f(X)_{01} \cup f(X)_{10} \cup f(X)_{11} = F$$

Таблиця 1

Варіанти впливу на предикат $R(X)$ операторів f

$R(X) \backslash R(f(X))$	ні	так
ні	$f(X)_{00} : \neg R(X) \Rightarrow \neg R(f(X))$ – не має до норми стосунку	$f(X)_{01} : \neg R(X) \Rightarrow R(f(X))$ – відновлення норми
так	$f(X)_{10} : R(X) \Rightarrow \neg R(f(X))$ – порушення норми	$f(X)_{11} : R(X) \Rightarrow R(f(X))$ – підтримання норми

Стосовно перетворень елементи X поділяються на два типи:

• ті, що мають певну свободу дій – спроможні самостійно змінювати значення своїх (і не лише своїх) якостей – суб’єкти норми, а також

• ті, що самостійно не спроможні діяти – об’єкти норми або середовище.

Окрім дій суб’єктів норми значення па-

раметрів множини X можуть змінюватись під впливом зовнішніх сил – персональних (суб’єктів, що не належать до X) чи позаперсональних (сил природи, природного плину часу, діяльності інших сил, чия персоналізація в даному контексті не є суттєвою).

Порушення (зміна на кшталт $R(X) \Rightarrow \neg R(f(X))$), як і будь-яка інша зміна, відбувається або природним чином, або внаслідок

док якихось зовнішніх впливів (екстерналії), або свідомих дій окремих елементів множини X . Власне, для виправлення цієї ситуації і передбачено перетворення $\neg R(X) \Rightarrow R(f(X))$.

Свідомі дії, спрямовані на відхилення від норми (третій чинник порушень норми), називатимемо опортунізмом, опортуністичною поведінкою. Очевидно, що для втілення опортуністичної поведінки існує певний набір інструментів $f(X)_{10} : R(X) \Rightarrow \neg R(f(X))$. На випадок опортуністичних дій окрім інструментів відновлення норми $f(X)_{01} : \neg R(X) \Rightarrow R(f(X))$ (див. табл. 1) передбачаються санкції – набір операторів $f(X)_S : R(X) \Rightarrow R(f(X))$, призначених зменшити персональну корисність суб'єктів $x \in X$, що вдалися до опортунізму: «норма поведінки підтримується системою заборон, що накладаються ... традиціями, міркуваннями «здорового глузду» та спеціальними договорами, угодами, кодексами, правилами тощо» [1]. Для порушників норми $x \in X$ зменшення корисності може відбуватися шляхом: зміни значень v їхніх певних компонент; виключенням із їхньої структури певних компонент ($u; v$); виключенням їх із X .

Отже, формально норму можна визначити як набір

$$N = \{X, R(X), f(X)_{11}\} \cup \quad (1)$$

$$\cup \{X, R(X), f(X)_{01}, f(X)_{11}, f(X)_S\}; \quad (2)$$

$$\forall x : x \in X : x = \{u; v\}, \quad (3)$$

$$f(X)_{11} : R(X) \Rightarrow R(f(X)), \quad (4)$$

$$f(X)_{10} : R(X) \Rightarrow \neg R(f(X)), \quad (5)$$

$$f(X)_{01} : \neg R(X) \Rightarrow R(f(X)), \quad (6)$$

$$f(X)_S : R(X) \Rightarrow R(f(X)), \quad (7)$$

Як можна бачити, до наведеного вище формального окреслення потрапили визначення таких процедур, як ухилення від норми, відновлення норми та санкції. Постає питання концептуального характеру, чи слід відносити їх до норми? В окремих галузях (насамперед, у математиці, юриспруденції та соціології) зустрічаються визначення норми як відхилення від стандарту (deviation), від середнього значення, поведінка, що є відхиленням від суспільних соціальних норм і цінностей (що відображено, напр., в [1]). Подібний підхід обґрунтовується тим, що норма створює можливість нехтування нею (оскільки, якби поведінка не була нормованою, не було би що порушувати). Відтак у поняття норми вводиться можливість відходу від неї (за принципом «можна, але не варто»).

У такому випадку (якщо і норма, і відхід від неї відносяться до норми) логічно віднести до неї також санкції за відхід, що і відображено, зокрема, у статті Грейфворда й Острома, до того ж санкції відноситься до норми переважна більшість загальноприйнятих визначень.

Однак такий підхід, схоже, суперечить логіці. Очевидно, що відхилення від норми (ненорму) можна визначити як все, що не належить до норми. Тобто об'єднання норми і ненорми охоплює всі можливі (і неможливі) ситуації, і все це, за визначенням, слід вважати нормою. Але від такої «норми» просто неможливо буде ухилитися! Що ж тоді вважати відхиленням від норми? Наявний логічний парадокс дає право відокремити поняття відхилення від норми від поняття норми. Аналогічний висновок справедливий і для поняття санкцій за відхилення. Очевидно, що при накладенні санкцій на суб'єктів, порушників певної норми, ці суб'єкти стають об'єктами норми, тоді як суб'єктами є інші особи – ті, що санкції накладають. Отже, логічно припустити, що санкції F_S (порядок їх застосування, характер і величина), попри те, що вони являють собою оператори, подібні до групи підтримання норми F_{11} , безперечно, визначаються певною нормою, але не тією, порушення якої їх ініціює. До цієї норми санкції теж дотичні, але не є її складовою: $f(X)_S \not\subset f(X)_{11}$.

Можливо, майже одностайне включення санкцій до складу норми є реверансом у бік наведеного вище досить якісного визначення норми права. Проте, на думку автора, те, що в юриспруденції позиціонується як норма, точніше було би назвати простором норми – групою понять, пов'язаних із нормою. Подане вище формальне визначення норми (1)-(7), насправді, теж є більш широким: безпосереднім окресленням норми тут є (1), (3), (4), а (2), (5)-(7) мають відношення до опису простору норми.

Запропоноване визначення норми в цілому не суперечить розглянутим вище загальноприйнятим визначенням, а, завдяки застосуванню формального підходу, трохи розширює й уточнює їх (табл. 2):

Умови, за яких діє норма, описуються предикатом $R(X)$ над областю визначення норми X , яка містить як суб'єктів – атрибути, так і об'єкти норми, які у загальноприйнятих визначеннях не відокремлюються від умов;

Таблица 2.

Порівняння структури норми для різних визначень

Складова норми	Визначення Графворда – Острома	Визначення норми права	Пропоноване формальне визначення
умови	+	+ (гіпотеза)	+ ($R(X)$)
об'єкти	– (входять до умов)	– (входять до умов)	+ (є складовою X , проте обумовлена їх наявністю)
суб'єкти	+	– (входять до умов)	+ (є складовою X , проте обумовлена їх наявністю)
характер	+	+ (диспозиція)	– (є окремим випадком $F(R(X))$)
мета	+	–	–
відновлення норми	–	–	+
санкції	+ (включаються до складу норми)	+ (включаються до складу норми)	+ (не включаються до складу норми)

• $R(X)$ є предикатом загального вигляду, тож він, безперечно, містить класичні види характеру дії у нормі – може, мусить чи не мусить, але не тільки їх;

• не передбачено спеціальних предикатів для окреслення мети норми, але, як можна спостерігати, в загальноприйнятих визначеннях поняття мети – теж «не частий гість»;

• санкції введено у розгляд (оператор F_S), хоча і підкреслюється, що вони не є складовою норми;

• окрім санкцій визначення норми та пов'язаних із нею понять доповнено операторами порушення та відновлення норми;

• введення у розгляд групи операторів, що не мають до норми відношення, дозволяє окреслити місце конкретної норми в загальній системі предикатів над цими об'єктами та суб'єктами.

Інституція. Терміни «інституція», «інституціональний» припускають досить широке тлумачення: загальний зміст інституції – установлення, укладання, певне впорядкування, які можуть бути віднесені не лише до економіки, а й до інших сфер людської діяльності (звідси часто-густо спостерігається перекис, коли усюди, де можна вжити поняття інституту (іноді навіть в значенні закладу), починають говорити про інституціональний підхід, що невірно в принципі).

Наведемо деякі визначення категорії «інституція»:

• поширений спосіб мислення, який стосується окремих відносин між суспільством і особистістю, а також окремих функцій, які вони виконують; звичний спосіб мислення людей, що має тенденцію тривати невизначено довго [7, с. 200-202];

• «правила гри» в суспільстві або

«створені людиною» обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини поміж людьми, а також система механізмів, що забезпечує їх виконання (enforcement) [8, с. 17];

• формальні та неформальні правила, створені людьми, а також механізми, що забезпечують їх дотримання [9, с. 32];

• в економічній теорії організацій прийняте трактування інституцій як «середовища або рамок діяльності організацій» [10, с. 4];

• відносно стійкі до змін поведінки чи інтересів окремих суб'єктів і їх груп формальні та неформальні норми, а також системи норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію соціально-економічних суб'єктів (фізичних і юридичних осіб, організацій) і їх груп тривалої дії [5, с. 8].

Аналіз перелічених визначень загалом засвідчує їх подібність між собою: установлення, набір правил, обмежувальні рамки у цьому контексті цілком можуть вважатися синонімами. Якщо згадати, що нормою є зразок, припис, правило поведінки, то не дивно, що врешті зустрічаємо тезу Полтеровича про ідентичність категорій «норма» й «інституція» [11, с. 4, примітки]. Порівняння нортівської характеристики інституційних обмежень [8, с. 12] із визначенням «характер дії у нормі» [1, с. 400-403] також свідчить про принципову подібність категорій «норма» й «інституція». Водночас виникає сумнів у потребі використання різних термінів для одного поняття. Зауважимо, що про інституції найчастіше згадують там, де йдеться про набір, систему правил, а термін «норма» швидше застосовується до окремого припису. Тож можна обґрунтовано говорити, що категорії «норма» й «інституція» мають однакову природу, але відрізняються ступенем системності.

Грунтуючись на цих міркуваннях дамо

визначення категорії «інституція» через її співвідношення з категорією «норма»:

інституцією будемо називати систему, тобто взаємопов'язаний поміж собою метою, об'єктом застосування чи якимсь іншим способом набір норм:

$$I = \{N\}.$$

Отже, інституція є агрегатом норм, а норма – базовим, атомарним (неділимим) елементом інституції. Називатимемо неділимі правила («чорні скрині») – нормами; складні (еventуально ділимі) – інституціями. Очевидно, утворення, яке в одному застосуванні розглядається як «чорна скриня» і вважається нормою, в іншому, для якого суттєва його структура, буде позиціонуватися як інституція, яка складається з інших, більш дрібних норм.

Залишається питання, чому у визначення інституції не включено механізм її підтримки. Для відповіді на нього процитуємо Г. Клейнера: «Чи доцільно включати наявність специфічних механізмів підтримки в обов'язкову ознаку інституції? Позитивна відповідь означає, що норма, правило, звичай стають інституціями лише у сукупності з деякими іншими правилами і нормами (адже самі механізми підтримки – теж ні що інше, як певні правила і норми, які також мусять підтримуватися відповідними механізмами). Це, в свою чергу, означає, що інституціональними визнаються лише цілі ланцюжки норм, що підтримують одна одну. Такий ланцюжок мусить бути або нескінченим, і тоді визначення інституції втрачає операціональність, або закольцованим.» [5, с. 7]. Можна додати, що випадки автономних кілець норм, що повністю спроможні забезпечити власне функціонування, в природі не відомі, інакше поняття опортуністичної поведінки втратило би сенс. Відтак, варто відмовитися слідом за Г. Клейнером від віднесення до складу інституції механізмів її підтримки.

Таким чином запропонована в доповіді формалізація категорій «норма» й «інституція», здійснена за допомоги математичного апарату теорії множин і булевої алгебри, дозволила уточнити визначення цих понять. Порівняння цих визначень із загальноприйнятими засвідчує їх подібність, водночас формальний підхід допомагає уникнути логічних протиріч, притаманних окремим відомим визначенням. Природним шляхом опис норми розширено окресленням простору норми – групи понять, пов'язаних із нормою. Обґрунтовано, що ці поняття, попри думку деяких дослідників, не варто вважати складовими норми.

Отримані результати можуть мати наступні варіанти застосування та розвитку.

У прикладних інституціональних дослідженнях час від часу постає проблема оцінки якості й ефективності норм та інституцій, наприклад, якості розробки законодавчої бази; також під час дослідження трансформаційних процесів виникають побоювання типу: чи приживуться у вітчизняному інституціональному середовищі і наскільки легко імпортовані інституції тощо. Пропоновані визначення норм та інституцій можуть стати у пригоді цим дослідженням.

Важливим уявляється подальше вивчення механізму санкцій, питання їх оптимізації на підставі тези про те, що справжньою (системно-управлінською) метою санкцій (точніше, метою норми, яка описує характер, порядок застосування, величину санкцій) є не покарання чи відновлення справедливості, а покращення ефективності діяльності норми. Отже, якщо застосування санкцій в силу тих чи інших причин не призводить до подібного результату, то, попри еventуально позірну справедливість, санкції слід визнати неефективними та вивчити питання їх зміни. Таким чином, про ефективність санкцій можна вести мову лише після введення персональних корисностей для окремих суб'єктів норми та кількісної оцінки шкоди від опортуністичних дій.

Так само апарат формалізації норм та інституцій може стати у пригоді при дослідженні інституціональної динаміки – процесу інституційної зміни.

Чіткий аналіз цих проблем неможливий без чіткого формулювання базових категорій, задачі, спробу виконання якого запропоновано у цій статті.

Література.

1. <http://diction.chat.ru/norma.html>.
2. Norme / Arnaud A.-J. (éd.) Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit. Paris : LGDJ, 1993.
3. <http://new.hse.ru/sites/tp/61/1>
4. Олейник А. Н. Институциональная экономика. – М: Инфра-М, 2000. – 416 с.
5. Клейнер Г. Б. Особенности процессов формирования и эволюции социально-экономических институтов в России / Препринт # WP/2001/126. – М.: ЦЭМИ, 2001. – 57 с.
6. Grafword S., Ostrom E. A Grammar of Institutions / American Political Science Review. – 1995. – Vol. 89. – № 3. P. 582-600.
7. Веблен Т. Теория праздного класса: экономическое исследование институций. – М.:

Прогресс, 1984. – 365 с.

8. Норт Д. Институції, інституційна зміна, функціонування економіки. – К: Основи, 2000. – 200 с.

9. Шаститко А. Механизм обеспечения соблюдения правил (экономический анализ) // Вопросы экономики. – 2002. – № 1. – С. 32-49.

10. Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах // Вопросы

экономики. – 2003. – № 6. – С. 4-21.

11. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы // Экономика и математические методы. – 1999. – Т. 35. – Вып. 2. – С. 3-20.

Статья поступила в редакцию 12.01.2007

Г.М. ПИЛИПЕНКО, к.е.н., доцент,
Ю.І. ПИЛИПЕНКО, к.е.н., доцент,
Національний гірничий університет

ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА САМОРЕГУЛЮВАННЯ У СУЧАСНІЙ ЗМІШАНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Соціально-економічні перетворення в Україні закономірно висунули на передній план проблему формування національної моделі регулювання економіки. Загальновизнаним є той факт, що у сучасних умовах найбільш ефективною є модель змішаної економіки, де ринкові регулятори поєднуються із регулюючою функцією держави. Все це викликає значну зацікавленість дослідників теорією і практикою державного регулювання.

Незважаючи на значний доробок світової філософсько-політичної та економічної думки, дискусії з приводу ролі та місця держави в економіці не вщухають. Про це свідчать численні публікації як російських, так і українських вчених. Особливо слід відзначити фундаментальні праці С.Серьогіної та Ф.Шамхалова, в яких досліджується взаємодія держави з іншими інститутами суспільства [1-2]. Серед напрацьованих українських вчених заслуговують на увагу роботи, що стосуються взаємодії державного регулювання і ринку. В.Мамутов і М.Чумаченко акцентують увагу на правовій основі поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції в умовах України [3-4]. Проблеми коригування необґрунтованого втручання держави в ринковий механізм за рахунок демократії піднімається в роботах В.Новицького, М.Павлишенка, В.Сікори та В.Гейця. Останній розглядає масові громадські інститути як протидіючий механізм невиправданому втручанню держави в економіку [5-8].

Нашу увагу привернуло не стільки широке трактування проблем формування інституціональних основ змішаної економіки, скільки більш вузькі питання, пов'язані з характером взаємодії механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання.

Метою даної статті є аналіз теоретичних концепцій щодо механізмів регулювання економічних систем, визначення факторів, що впливають на формування оптимального співвідношення держави і ринку, і на цій основі визначення ролі держави в умовах перехідної економіки.

Першим систематизованим теоретичним обґрунтуванням механізму саморегулювання економіки є концепція класичної школи, яка базується на передумові про раціональну поведінку незалежно діючих економічних суб'єктів в умовах повної економічної свободи. Завдяки останній у суспільстві формується механізм конкуренції, який виконує функцію погодження економічних інтересів. Саме цей механізм спонтанного розвитку виступає у А.Сміта «невидимою рукою» ринкового регулювання. «Переслідуючи свої власні інтереси, індивід часто більш дієво слугує інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо намагається цього досягти», – стверджує автор [9, 331]. Державі за таких умов відводиться роль забезпечення безпеки і правопорядку, включаючи захист приватної власності. «Для того щоб підняти країну із самого низького ступеня варварства до найвищого ступеня добробуту, потрібні лише мир, легкі податки і терпимість в управлінні – все інше забезпечить природний рух речей» [9, с.332]. Такий погляд на регулюючі сили економічного розвитку було закладено і у неокласичну теорію. Використовуючи принцип невтручання держави в економіку, неокласики досліджували виключно ринковий механізм встановлення рівноваги між виробництвом і споживанням.

© Г.М. Пилипенко, Ю.І. Пилипенко, 2007